

QAVRAYIŞ TƏRZİNİN DİL KİMLİYİ FORMATINI YÖNLƏNDİRMƏSİNƏ DAİR

*(Ə.Babayevanın audial qavrayışının sinestezial
planda həlli kontekstində)*

Açar sözlər: Ə.Babayeva, dil kimliyi, audial qavrayış, təqdim sözlər və miməmlər.

Ключевые слова: Алавия Бабаева, языковая личность, Тони Моррисон, аудиальный способ восприятия, подражательные слова и мимемы.

Keywords: A. Babayeva, language identity, audial perception, imitative words and mimes.

Məlumdur ki, bədi mətnin struktur-semantik təşkilində müəllifin dil kimliyinin audial, A eri, kinestetik və ya diqital qavrayış aspektlərinin [1] “məhürü” əksini tapır. Belə ki, neyrofizioloji araşdırmalar A eri qavrayışının iki bir-birindən asılı və əlaqəli olan sistemlər əsasında mümkün olduğunu və bunun isə son nəticədə bu və ya digər fərdin “subyektiv qiymətləndirmələrinin, individual qərarlarının” verilməsinin əsasını təşkil etdiyini ortaya qoymuşlar [2].

Müasir dilçilikdə qavrayışın A eri, audial, kinestetik növlərə görə fərqləndirməsinin dil mənimsənilməsi prosesindəki rolu, bu fərqləndirmənin həmin prosesin müvəffəqiyyət səviyyəsini tənzim etməsi məsələsi geniş şəkildə araşdırılır və bu zaman dilçilər konkret təcütübi faktlara istinad edirlər [3]; [4]. Belə ki, təcrübi araşdırmaların ortaya qoyduğu real faktoloji baza audialların, vizualların və kinestetiklərin informasiya modallığının fərqliliyinin əsaslarını müəyyənləşdirməyə və təzahür formalarının qarşılaşdırmaqla sistemləşdirməyə imkan verir. Lakin heç şübhəsiz ki, ən geniş aspektdə audialların, vizualların, kinestetiklərin ətraf aləmdən gələn informasiyanın “emalındakı” və verbal representasiyası formatındakı fərqləri problemilə məhz, koqnitivistika və koqnitiv dilçilik, habelə psixolinqvistika maraqlandırır. Məhz, müasir koqnitivistika idrak prosesində qavrayış “kanallarının” hansının öncüllük kəsb etməsini və əldə etdiyin informasiyanın xarakterini və formatını müəyyənləşdirilməsində hansı sensor orqanının həlledici rol oynadığını ortaya qoyur. Belə ki, vizuallar üçün görmə orqanından gələn informasiyanın yaddaşa ötürülməsinin, ətraf kerçəklikdən əldə edilən informasiyanın təbii seleksiyasında, yəni konkret fərd tərəfindən qavranılmasında məhz, “görüntülü” məlumatların – obyektlər haqqında rəng, forma və s. informasiyası ön plana çıxır. Vizualar öz nitqində təsvirə, vizual canlandırmağa daha çox üstünlük verirlər. Kinestetiklər isə daktilo informasiyanın, yəni dəri örtüyündən əldə edilən informasiyanın verbal plana ötürülməsinin aktivliyi ilə seçilir və onların nitqində məhz, komfort, dinamika ilə bağlı informasiya daha yüksək işlənmə tezliyinə malik olur. Digər qavrayış tiplərindən fərqli olaraq, yalnız qiçitillər ətraf aləmi sensor

orqanların öncüllüyü ilə deyil, məntiqi kateqoriyalar prizmasından qavrayırlar. Belə ki, bu qavrayış növündə “məcazi-məntiqi obrazlara konsentrasiya, köklənmə vasitəsilə informasiyanın qəbulu”, hər bir mənimlənilmiş informasiyada mənanın axtarılması, informasiyanın “rəflərə” düzülmesi” mühüm rol oynayır [5;8-16]. Tədqiqatın bu məqamında bizim diqqətimizi daha çox cəlb edən audial qavrayış tərzinin təhlilinə keçmədən öncə onu qeyd edək ki, sosial psixologiya sayəsində bəzi araşdırmalar son qavrayış tərzini təbii qavrayış növləri sırasına aid etmir, yalnız vizual, audial və kinestetik qavrayış növünü fərqləndirirlər (məsələn, [6; 46-47]).

Nəhayət audiallara gəlincə, dünya əhalisinin yalnız 5-7%-ni təşkil etdiyi ehtimal edilən bu qavrayış növü insanlar informasiyanı daha yaxşı dinləyərək mənimlənsəyib “yaddaşa salırlar”. “Onlar hətta digər insanlar, onların xarakterini onların səslərinə görə yadda saxlayırlar. ...Əgər hər hansı bir şəxsin nitqində “orda elə sakit idi ki, hətta quşların səsi eşidilirdi”, “döşəmə cırıldayırdı” və s. : əmin ola bilərsiniz ki, bu şəxs audialdır [7]. Analoji formatda informasiyanın Ələviyyə Babayevanın yaradıcılığı üçün xarakterikliyi onun məhz audial qavrayış tərzinə malik olmasına şübhə yeri qoymur. Nümunələrə diqqət edək: *Bir az sonra Mirzəhəsən əminin uluğa qoşulmuş ikitəkərli arabası cırıldaya-cırıldaya həyəətə girdi* [8;8]; *... uşaqlar Qulamhüseynin cır-cır arabasının səsinə eşidəndə həm sevindilər, həm təəccüb etdilər* [9; 11]; *Bu vaxt Elxan Arzunun başı üstündən kağız gəmini nişan aldı. “Bulluq-bulluq” səs eşidildi...* [9;165]. Maraqlıdır ki, Ə.Babayeva tam susqun orqan olan insan beynini də “danışdırmağı” bacarır: *“Bəs bu şırıltı haradandır?” Sən demə, şırıltı beynində imiş.* [9; 398]. Burada da müəllif təqlidi səs kompleksindən yararlanır. Ə.Babayeva təsvirdə məhz audial aspektli informasiyanı ilk olaraq “eşitdiyini” kimi, digər xarakterli informasiyanın (məsələn, xoşbəxtliyin) səciyyələndirməsində də audial planlı dəyərləndirməyə üstünlük verirdi. Məsələn: *“marcanla keçirdiyi bu üç ildə arvadını hələ bu axşamkı kimi şən – xoşbəxt görməmişdi. Qapının arasından süzülən şaqraq nəğmə, baharı sasləyən torağay kimi pərvaz edir, tül pərdələri qabardaraq pəncərədən çölə qanadlarırdı”* [9; 203].

Ə.Babayevanın metaforikləşmələrində də audiallıq məqamı həlledici rol oynayır. Belə ki, Ə.Babayeva özünün dominant qavrayış üsuluna uyğun olaraq, yarpaqları, küləyi, dənizi “danışdırır”. Nümunələrə diqqət edək: *Külək tənəkləri, yastıyarpaq əncir kollarını yerə qısır, tərə-tərə qalxan qumlara daraq çəkib əylənir, İlqarın yanından ötərək “tut məni” deyər pıçıldayı, sonra isə dəcəlləşir, ağacların zirvəsindəki yarpaqlar arasında gizlənir, “axtar məni” deyib uğuldayırdı.*[9; 290]. Maraqlıdır ki, Ə.Babayeva *pıçıldamaq* və *uğuldamaq* feillərini eyni “sınıf” çərçivəsində nəzərdən keçirərək intensivliyə görə qradasiya əsasında qarşılaşdırır. Halbuki *pıçıldamaq* feili bilavasitə insana aid nitq-danışıq ifadə edən feil olduğu halda, *uğuldamaq* feili mətndəki obyektə uyğun, yəni küləyə aid edilə bilən feildir.

Müəllif təsviri öz audiallığı prizmasından aparır. Bu mənada “informasiyanın təqdimatının perseptiv kanalının və sözün semantik modallığının qarşılıqlı əslihlığı” problemini tədqiq etmiş dilçilərin gəldiyi qənaəti xatırlatmaq yerinə düşərdi. Belə ki,

eyni bir obyektin səciyyələndirməsi zamanı kinestetiklər, vizuallar və audiallar tam fərqli aspektdən yanaşma ortaya qoyurlar. Məsələn, “velosiped” obyektini səciyyələndirən *vizual* onun haqqında “*yaşıl velosiped*” informasiyasını səsləndirdiyi halda, *audial* eyni obyektə nəzərən “*velosiped səki üstündən səslə şütüdü*” – izahatını verir [10; 12]. Sonuncu növ səciyyələndirmələr Ə.Babayevanın dil kimliyi üçün səciyyəvidir. Nümunələrə diqqət edək. Sınıf otağını, baş verən hadisələri, qəhrəmanlarının emosional durumunu səslər vasitəsilə oxucunun təxəyyülündə canlandırır: *Sakit sinif otağında...* [9; 7]; *Kağız üzərində sürüşən qələmlərin xışıldısı ...* [9; 8], *...cavan müəlliminin səsi qırıq-qırıq çıxır* [9;9] ; *qoca müəlliminin səsi tıtrayır...*[9; 9]; *Yenə səs qırılır ...Xəttin o üzündəki həyəcanlı səs yenə təşvişlə soruşur* [9; 9]; *Zülmət lal-dinnəzdir* [9;10]. Nümunələrdən də aydın şəkildə görünüşü kimi, müəllif obyektin, hadisənin, prosesin təsvirində məhz perseptiv kanaldan gələn informasiyanı ön plana alır: Ə.Babayeva obyektin onun səsi vasitəsilə “görür”, duyur.

Ə.Babayeva özünün “Yubiley” hekayəsində də audiallara xas özəlliyi ilə bu və ya digər obrazın, kütlənin və ya məkanın səciyyələndirməsində ilk vurğunu akustik informasiya üzərinə qoyur: “*Gürcüstandan gələn qonaq yaman odu danışdı. Salonda milçək ucaydı eşidildirdi... Qonaq isə şirin gürcü ləhçəsilə ilə kükrəyə-kükrəyə deyirdi...*” [9;26]; *...rəssam rus dilində çətin tələffüz etdiyi sözləri aram-aram söyləməyə başladı* [9; 23]; *Səslərin hər ikisi mənə tanış gəldi. Qulaq asdım. Səs kəsildi.* [9;32]. Maraqlıdır ki, hekayə boyu obrazların xarici görünüşünün səciyyələndirməsində tələb olunan formatı aşmayan, yəni minimal informasiya ilə kifayətlənən müəllif onların aksentinə, danışmaq tərzinə, habelə situasiyanın “səsləndirməsinə” xüsusi həssaslıq nümayiş etdirir. *Məruzəçinin səsi kəsildi* (Ə.B; 21); *Bayaqdan bəri uğuldayan səs mikrofondan uzaqlaşdır* [9;22]; *...hənirtisindən uğuldayan salonu nəzərdən keçirdi* [9; 20]; *Məruzəçinin səsi qırıldı. Mikrofona yaxın kağızların xışıldısı eşidildi. Bir an sükkət içində keçdi.* [9;21]; *...xəzri kimi qanadlı yola səsləyirdilər* [9;27] ; *.. bircə alqışlar tez susaydı* [9; 27]; *Ay da o yandan çağırırdı. Hey çağırırdı ki, gəl, ...*[9;26]. Göründüyü kimi, Ə.Babayeva ayı, yolu, salonu “dinləndirir”. O da maraqlıdır ki, bir audial kimi, Ə.Babayeva onomatoplara qarşı laqeyd deyil. Təqlidi sözlərə, imitativlərə qarşı həssaslığı onun bütün yaradıcılığından “qırmızı xəttlə” keçir. Özünün audial dil kimliyi ilə Ə.Babayeva neytral şəkildə “*qapı döyüldü*”, “*zəng vuruldu*”, “*telefon zəng çaldı*” deməklə kifayətlənə bilmir. O, əksər halda həmin səsə fonetik “illyustrasiyasını” da təqdim edir. Məsələn: “Axtar, səsə məni...” hekayəsində: *Yenə məni axtarırsan...Telefon aramsız səslənir: zıng...zıng...zıng...Qapı döyülür: taq-taq...taq ...* [9;5]; “Bir müəllimə vardı” hekayəsində: *Hər qırx beş dəqiqədən bir səslənən məktəb zəngləri uşaqları çağırır...hey zaranqu-zaranq!...*[9;10]; “Zəhra” hekayəsində: *Zıng...zıng...zıng... Yəqin yenə həmin adamdır. Rəqəmləri səhv yığıb.* (telefon haqqında – B.M.) *Zıng...zıng...zıng...Ay aman! Bu ki, telefon deyil, qapının zəngidir çalınan.* [9; 154]; “*Vaxtdır və ya küçə saati*” hekayəsində: “*Danq ...danq...danq...*” *səslənər, məni xəyaldan ayırırdı, “Vaxtdır!” – deyirdi. “Danq*

...danq...danq...” yatanları oyadardı. [9; 14]; “Yubiley” hekayəsində: *Salon nəhəng ürəyə bənəyirdi: gup-gup-gup vururdu.* [9; 22]; “İnsana insan gərəkdir” hekayəsində: *Çöldə şaxta sax-sax şaqıldayanda Fəxri pəncərədən çölə işarə edərək deyirdi:...* [9; 35]; “Leyla” hekayəsində *...yerdəki mərcanqulular gülmüşü ay işığında par-par partıdayır...* [9;58]; “Yol yoldaşım – Zaman” hekayəsində *Çıq-çıq...çıq-çıq... Dur, qalx! Fərdir, dünyaya günəş doğur.Çıq-çıq...çıq-çıq...tələs-tələs...*[9; 161, 162]; “Sızaq adam” hekayəsində: *Xəlvət küçədə, ancaq dabanlarının səsi eşidilirdi. Taq-tuq, taq-tuq.*[9; 175]; “Hardasan, dost, harada?” romanında: *...sonra da öz əməlinə xoşlanmış kimi qah-qah çəkib güldürdü* [9; 398]; “Yenə bahardır” povestində: *Göz yaş yuvurlamb önlüyünə düşür: — Tap, tap, tap...* [8; 3]; *Yarpaqların nəqəratı ...quşların, böcəklərin cəh-cəhinə qarışdır* [8; 17-18]; *Lokhalokla qapağın içərisinə tökülən su, qumluq səhradakı sərab kimi ətrafda duranların nəzərini cəlb etdi.* [8; 238] və s. Müqayisə üçün qeyd edək ki, dil kimliklərini tədqiq etdiyimiz heç bir digər Azərbaycan qadın yazarının əsərində imitativlərdən istifadə bu səviyyədə kütləviyi ilə seçilməmişdir. Bu faktın özü də informasiya mənimənilməsindəki modallıq fərqliliyinin bilavasitə dil şəxsiyyətini formalaşdıran baza sütunlarından biri olduğunu əyani şəkildə ortaya qoyur. Eləcə də o müəyyənləşir ki, (audial, kinestetik və ya vizual olmaqla) həmin qavrayış növü fərqliliyi dil kimliklərinin spesifikasiyini, özünəməxsusluğunu (və digər faktorlarla sintez şəraitində isə ümumiyyətlə, təkrarsızlığını) təmin edir. Onu qeyd edək ki, türkölogiyada “imitativlər”, “təqlidi sözlər”, “miməmlər” və s. terminlər altında bu qrup sözlərin 1) səs imitasiyasına; 2) işıq imitasiyasına; 3) hərəkət imitasiyasına əsaslanan növlərində; habelə 4) psixo-imitativlər ; 5) imitativ miməmlər (yəni, nidalara əsaslanan imitativlər növü – B.M.)¹ növlərində fərqləndirilir [11; 353]. Bu zaman dilçilər xüsusilə onu vurğulayırlar ki, imitativlərlə təqlidi sözləri eyniləşdirmək olmaz [12; 40]. Məsələn, **pap-par** imitativ kimi dəyərləndiriləyi halda, **parıldamaq** feili artıq təqlidi əsaslı sözdür. Ə.Babayevanın audial qavrayış tərzini onun imitativlərlə yanaşı, onomatoplardan da geniş şəkildə yararlanmasına yol açmışdır. *Bütün gecəni mürgü döyüb pıçıldayan yarpaqları Xəzəri üzərindən keçən səhə mehri yuxudan oyatdı. Yarpaqlar xışıldadırlar.* [9; 17]; *.....- Bu nə haray-həşirdir?!* [9;18]; *Gözlərini şappıltı kəsildəndən sonra araladı* [9; 332]; *Qapılar xırıltı ilə örtüldü* [9;339]; *Yanımdan ötəndə tuqultusunda (saat haqqında – B.M.) anamın narahət ürəyinin döyüntüsünü eşidirdim.* [9; 14]. Haşiyəyə çıxıb bir daha ona diqqət çəkmək istərdik ki, istənilən audial kimi Ə.Babayeva hətta səssiz olan əşyaları “danışdırır”.

Dilçilər imitativləri “ibtidai insanın primitiv nitqin labüd tərkib hissəsi” kimi dəyərləndirməklə yanaşı, onu da qeyd edirlər ki, “təqlid-imitativlər əşyanın və ya ətraf gerçəklik hadisəsinin bədi-musiqili obrazıdır. Bu musiqili bədi obraz şüurlu

¹ Məsələn, “...gündüzün qayğılarını unudub rahatlaşmaq istəyirdi, tez-tez də “uf...uf...uf...” deyib sinə dolusu əsnəyirdi” [6;334].

şəkildə qarşı tərəfin bu və ya digər assosiasiyalarına istinadın və qarşı tərəfin psixofizioloji reaksiyalarına əsasən yaradılır” [13]. Nümunəyə diqqət edək: *Çıq-çıq ...çıq-çıq... Zaman...Yol yoldaşım Zaman yaxamdan əl çəkir, yeknəsək, darıxdırıcı yoluna davam edir* [9; 163]. Göründüyü kimi, burada müəllif bilərəktan, yəni şüurlu şəkildə saat əqrəblərinin hərəkətinin imitasiyasını (akustik reprezentasiyasını) təqdim edir. Bu növ imitativlər isə müasir fonosemantika nəzəriyyəsinin banisi S.V.Voroninin bölgüsünə görə, instant-kontinuantlara uyğun gəlir [14; 78]. Xatırladaq ki, S.V.Voronin əsasən ingilis dilinin və eləcə də paralel olaraq, bir çox digər qohum və qeyri-qohum dillərin leksik materialına əsasən aşağıdakı qrup imitativləri fərqləndirmişdir: 1) **instantlar**: zərbənin imitasiyasına istinad edən səs birləşmələri (məsələn, Ə.Babayevanın əsərlərindən nümunələrdəki instantlara diqqət edək: *Textapuşun üstündə əvvəl “tap-tap-tap-tap”, sonra da “tappa-turup...tappa-turup” səslər eşidildi.Arabir də pəncəsini atıb böyründən keçən qarışqaların sərrast cərgəsini pozurdu. Tappa-turup...tappa-turup...*[9; 246]; *Əllər hərərətə şappıldadı.*[9;27] və s.); 2) **kontinuantlar**: qeyri-zərbə xarakterli və davamediciliyi ilə seçilən səslərin imitasiyası. Bu növ imitativlər yekcins olmayıb fərqli altqruplarına bölünür Məsələn, küylü kontinuantlara emosiyaların imitasiyasını ifadə edən səs komplekslərini daxil etmək olar. Ə.Babayevanın əsərlərindən nümunələrdəki küylü kontinuantlara diqqət edək: Küylü (Ə.Babayevanın əsərlərindəki nümunəyə diqqət edək: *Hi, hi, hi!...Güldü, iii dişləri ağardı...*[9;276]; *Həyat-bacaya kölgə düşdü. Bayaقدən budaqlarda aulib-düşən sərçələr xısın-xısın pıçıldadılar: cik-cirik... cik-cirik...*[9; 246]. Sonucu nümunədəki xısın-xısın və pıçılı sözləri tonlu kontinuantlara, cik-cirik təqlidi səs kompleksi isə küylü kontinuantlara aiddirlər. 3) **Frekventativlər** isə ayrı-ayrı hissəsi ayrılıqda qavranılmayan imitativ çoxtərkibli səs komplekslərindən ibarətdir. Biz, Ə.Babayevanın əsərlərinin dilində “təmiz” frekventativlərə nadirən təsadüf etmək olar. Bu da əslində heç də təsadüfi deyil. Belə ki, nəinki ayrılıqda bir dil kimliyinin nitqində, hətta bütövlükdə bu və ya digər dildə bu növ imitativlər yer almaya bilər. Belə ki, ingilis dilinin səs təqlidi leksiaksını həm sinxronik, həm də diaxronik müstəvidə araşdırmış M.Flaksman bu dilin Britaniya variantında ümumiyyətlə frekventativlərə rast gəlinmədiyini vurğulamışdır. [15;59]. Nümunəyə diqqət edək: *Nə yarpaqların pıçılıtı, nə səkilərin kənarı ilə axıb gedən şırlıtı, nə ilbizlərin cırlıtı eşidilir.* [9; 134] ; *Xırda dağ bulacağının şırlıtusını xatırladan səslər axdı, axdı, axdı...*[9;118]. Sonuncu nümunədə Ə.Babayeva frekventativ səs kompleksində (**şırlıtı**) ifadə tapan hərəkətin iterativliyini axdı feilinin dəfələrlə təkrarlanması vasitəsilə daha da “məhkəmləndirir”. 4) Sonuncu növ təqlidi komplekslər isə instant-kontinuantlar adlanır. Adından da məlum olduğu kimi, burada iki müstəqil növün sintezi əks olunur. Yəni bu kimi səs komplekslərinin şəkilləndirməsində həm zərbə effekti, həm də davaedicilik semantikasına rol oynayır. Ə.Babayevanın əsərlərinin dilində analogi səs komplekslərindən istifadə edilir: *Çıq-çıq...çıq-çıq...Basdır əyləndin! ...Çıq-çıq... çıq-çıq...Bil, tanı...Ayağının altındakı qar təpələri məni lap taqətdən salır.* [9; 162-163].

Ə.Babayevanın audial qavrayışı onun müəllifi olduğu bədii mətnlərdəki intermediallıq məqamında da aydın şəkildə təzahür tapır. Xatırladaq ki, intertekstuallıq nəzəriyyəsinin genişləndirilmiş formatda dəyərləndirilməsi semiotik sistemin həm musiqi əsərinin, rəssamlıq əsərinin və s. incəsənət formaları məhsullarının təzahür tapması ilə səciyyəyə biləcəyini ortaya qoymuşdur [16; 8]. Məhz bu səbəbdəndir ki, intermediallıq anlayışı dilçilər tərəfindən **“sinkretik intertekstuallıq”** (İ.V.Arnold), **“intersemiotiklik”** (L.P.Proxorov) kimi dəyərləndirilir ki, bu da mahiyyət etibarilə intermedial pərçimlənmələrin semiotik sistemin tərib hissəsi kimi nəzərdən keçirildiyini ortaya qoyur. [17; 211]. Müasir dünya ədəbiyyatı və bellestristikasında intertekst pərçimlənmələrinin tipologiyasını araşdırmış tədqiqatçılar “Din”, “Mifologiya”, “Folklor”, “Kino sənəti” ilə yanaşı “Musiqi” tematik qrupuna daxil olan intertekstlərin xüsusi aktuallıq kəsb etdiyini vurğulayırlar [18; 11-12]. Ə.Babayevanın əsərlərinin dilində məhz, “Musiqi” tematik qrupuna daxil olan intermediallıq faktlarına təsadüf etmək mümkünür. Müəllifin audial qavrayış tərzinə malik olması onun yaratdığı bədii mətnlərində musiqi əsərlərinin təsirini daha da gücləndirmiş olur. *Yenə musiqi başladı. Gitara çalan oğlan irəli çıxdı, ağızını mikrofona yaxınlaşdırıb oxumağa başladı. Kədərli, süzgün bir nəغمə axdı, axdı....* [9; 346]. Görünüdü kimi, Ə.Babayeva “axdı” feilinin təkrarı ilə iterativlik, davamedicilik semantikasının yaradılmasına nail olur, bununla da musiqi ilə “paralelliyə”, yəni intermedial əlaqələndirməsinə nail olur. Müqayisə üçün deyək ki, Toni Morrisonun “Jazz” romanında verbal musiqi vasitçiliyi ilə jazz atmosferinin yaradılmasını araşdırmış L.V.Belonojko məhz analogi məqamları diqqətə alır. Belə ki, Nobel ödüllü yazar da məhz mətnin ona xas olan təşkili üsulu ilə (Toni Morrisonun üslubunu səciyyələndirən təkarəsiz verbal musiqi formatı ilə – B.M.) jazz musiqisinin imitasiyasının yaradılmasına nail olur.

«Philly! Philly's gone! She took Philly!»

«She who? Somebody asked. —Who took him?»

«A woman! I said...I said...and she said okay...!»

– «Ain't got the sense of a gnat.»

– «Who misraised you?»

– «Call the cops.»

– «What for?»

– «They can at least look.»

– «Will you just look at what she left that baby for?»

– «What is it?»

– «The Trombone Blues.»

– «Have mercy.» [19; 25].

Ə.Babayevanın yaratdığı bədii mətn parçalarında da “verbal musiqi” eşidir: mətnin oxunuşu zamanı oxucunun təkcə gözü önündə müvafiq obraz və şüjetlər canlanmır. Oxucu eləcə də aşağıdakı növ mətn parçalarında canlandırılan verbal musiqini “dinləyə” bilir.

Səs-küy, vay-həşir qopdu. Saksafonun səsi şeypurun uğultusuna züf tutdu. Saqqallı təbilçi iki əlli təbilin üstünə düşdü. Elə zərblə vururdu ki, şir başına oxşar nazik boynundan az qalırdı üzulsün.... [9; 347]. *Şeypur susdu, şirəoxşar təbilçi təbili aram-aram döyəcləməyə başladı, skripkanın zəif iniltisi pianonun müşayəti ilə bütün başqa səsləri susdurdu* [9; 348].

Göründüyü kimi, audial qavrayış tərzı yazarın dil kimliyinə əsaslı şəkildə təsir etməklə istər onun leksik inventar seçimində (məsələn, təqlidi söz və imitativlərin yüksək işlənmə təzliyində), istər onun gerçəkliyi reprezentasiya mexanizmlərində (məsələn, verbal musiqi kimi) özünü əyani şəkildə biruzə verir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Что такое тип восприятия и как его определить <https://wikigrowth.ru/psychologiya/tip-vospriyatiya/>
2. Величковский Б.М. Когнитивная наука : Основы психологии познания : в 2 т., Т. 1, М. : Смысл : Издательский центр «Академия», 2006. 448 с.
3. Visual, Auditory, and Kinesthetic Learning Styles (VAK), 2019 <http://www.nwlink.com/~donclark/hrd/styles/vakt.html>
4. Constantinidou, F. and Baker, S. Stimulus modality and verbal learning performance in normal aging. // Brain and Language, 2002, 82(3), 296–311
5. Денишова Д. А.Репрезентативная система, каналы восприятия и синестезия в рамках вопроса о восприятии человека // Гуманитарный научный вестник. 2017. №5., с.8-16. <http://naukavestnik.ru/doc/gv-2017-%E2%84%965-Denishova.pdf>
6. Дроздова, Н. В. Социальная психология: учеб.-метод. Пособие. Минск: МГЭУ им. А. Д. Сахарова, 2012, 120 с.
7. Кто такой аудиал: описание типа восприятия, 2019, <https://wikigrowth.ru/psychologiya/audial/>
8. Babayeva Ə. Sehrli pillələr (hekayələr), Bakı : Gənclik, 1974, 166 s
9. Babayeva Ə. Haradasan dost, harada...Bakı: Gənclik, 1977, 408 s.
10. Некрасова Е. Д. Взаимозависимость модальной семантики слова и перцептивного канала предъявления информации // Вестник ТГУ, 2016, № 402, с.10-17 <https://cyberleninka.ru/article/n/vzaimozavisimost-modalnoy-semantiki-slova-i-pertseptivnogo-kanala-predyavleniya-informatsii>
11. Кожоева Г.Ж. Об имитативах в киргизском языке // Филологические науки. Вопросы теории и практики Тамбов: Грамота, 2018. № 9(87). Ч. 2. С. 352-356. http://scjournal.ru/articles/issn_1997-2911_2018_9-2_30.pdf
12. Червинский П. Фольклор и этимология: Лингвоконцептологические аспекты этносемантики, Тернополь: Крок, 2010, <https://books.google.az/books?id=JrJpCAAAQBAJ&pg=PA40&lpg=PA40&dq=%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D1%8B->

13. Корнилов Г.Е. Имитативы в чувашском языке, автореферат дис. ... доктора филологических наук, Баку, 1989. 33 с. .
<http://cheloveknauka.com/imitativy-v-chuvashskom-yazyke>
14. Воронин С. В. Основы фоносемантики – М.: ЛЕНАНД, 2006. 248 с.
15. Флакман М. А. Звукоизобразительная лексика английского языка в синхронии и диахронии. СПб.: Изд-во СПбГЭТУ «ЛЭТИ», 2015. 199 с.
16. Лунькова Л. Н. Интертекстуальность художественного текст: оригинал и перевод. Автореферат диссер..... доктора филол. наук., Москва, 2011 г., 38 с. <http://www.rad.pfu.edu.ru:8080/tmp/avtoref1565.pdf>
17. Седых Э. В. К проблеме интермедиальности // Вестник Санкт-Петербургского университета Сер. 9. 2008. Вып. 3. Ч. II, с. 210-214
<https://cyberleninka.ru/article/n/k-probleme-intermedialnosti>
18. Зубакова Н. В. Типологические и функциональные характеристики интертекста в произведениях современной массовой литературы и беллетристики, диссертация ... канд. филол. наук., Липецк, 2016, 240 с.
19. Беложарко Л. В. Отображение музыкальной атмосферы джаза в романе Т. Моррисон «Джаз» средствами вербальной музыки // Филологические науки. Вопросы теории и практики Тамбов: Грамота, 2014. № 6 (36): в 2-х ч. Ч. I. С. 24-27. http://scjournal.ru/articles/issn_1997-2911_2014_6-1_05.pdf

Б.Маммадов

Об установки формата языковой личности посредством формы восприятия (в контексте реализации аудиального восприятия А.Бабаевой путём синестезии)

В статье исследуется языковая личность одной из самых выдающихся представителей современной азербайджанской литературы Алави Бабаевой. Становится известным то, что А. Бабаева будучи носителем аудиального восприятия придавала особенное значение акустическим образам объектов, отдавала предпочтение описанию акустических эффектов объектов и действий. Так как, в отличие от визуалов и кинестетиков, люди с аудиальным типом восприятия отдают предпочтение именно плану звукового оформления. Исходя из этого, вполне закономерно что, в произведениях А.Бабаевой особой частотностью используется подражательные слова и мимемы, а также имеют место факты «вербальной музыки». Немаловажно учитывать что, данного рода языковые явления не используются только в отдельно взятом произведении автора, наоборот они являются своего рода знаковым элементом всего творчества и языковой личности А.Бабаевой. *Чыг-чыг...чыг-чыг...Хватить игратьсь.* (рассказ «Время – мой путеводный товарищ»), «*Данг... данг... данг...*» - *он будил спящих.* («Время или же уличные часы»); *Зынг...зынг...зынг...Наверное тот самый человек («Захра»);* *Опять же ты ищешь меня. Телефон безостановочно звонит: зынг...зынг...зынг...Стуке*

дверь: таг-таг...таг... («Ищи меня, зови меня»), *Салон был похож на большое стучащее сердце: гюн-гюн-гюн – стучало оно* («Юбилей»), *...потом как бы от наслаждения своим поступком засмеялся ха-ха-ха.* (роман «Где ты, друг, где?»); Слезы покатались и упали прямо на фарук: - тап, тап, тап... (повесть «Опять весна»). В произведениях А.Бабаевой (согласно теории фоносемантики) используются континуанты, инстанты, инстанты-континуанты, фреквентативы.

B. MAMMADOVA

About the Way of Perception Directing Language Identity (in the context of solving A.Babayeva's audio perception in a synesthetic plan)

Summary

In this article one of the outstanding representatives of Azerbaijan literature Alaviyya Babayeva's language identity is studied. It becomes clear that A. Babayeva being aural according to her way of perception in her works the acoustic effect of the objects, associations connecting with sounding just at the moment of figurativeness are mostly preferred. So, unlike the visuals and kinesthetic the audials just foreground the moment of sounding. From this point of view it is not accidental that in the works of A. Babayeva who differs for her aural way of perception imitative words, mimes are frequently used, as well as, the moments of the "verbal music" acquires actuality. It is interesting that this situation is clearly observed almost not only in her particular work but also in all her creative activity. "Chig-chig...chig-chig... Stop amusing!" (the story of "My travelling companion – Time"), Dang...dang... dang... he used to wake up the sleepings. ("It is time or street clock"); Zing...zing...zing... Perhaps again the same man. ("Zahra"); You are looking for me again... The telephone is continuously ringing: zing...zing...zing...; The door is being knocked: Tag-tag...tag... ("Look for, call me..."); The hall looked like a giant heart: it is beating: gup-gup-gup ("The Jubilee"); ...then he burst into laughter: "gah- gah" as if he was pleased with his behavior (the novel of "Where are you, my friend, where?"); Tears roll fall down his cheeks:- Tap, tap, tap... (the novella of "It is again spring") and so on. In the language of A. Babayeva's works various kinds of continuants, instant- continuants, instants, frequentatives differentiating in the theory of phonosemantics are widely observed.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 22.09.2022

Çapa qəbul olunma tarixi: 09.10.2022

Rəyçi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Tamilla Əmirova Hüseyn qızı tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur